

MÉSZÁROS ENIKŐ

IGAZSÁG ÉS MEGBÉKÉLÉS A CHILEI IRODALOMBAN

MEGKÖZELÍTÉS ROBERTO BOLAÑO TÁVOLI CSILLAG CÍMŰ MŰVÉN, ILLETVE AZ ABSZOLÚT GONOSZ SZIMBÓLUMON KERESZTÜL

Egy ilyen, ellentétektől fűtött országban nem szükséges különösebben felfegyverezni az elbeszélést.

Elég csak emlékezni.

Rodrigo Rey Rosa¹

Egy diktatúra árnyéka

1973. szeptember 11-én Augusto Pinochet tábornok katonai puccsot hajtott végre az Amerikai Egyesült Államok támogatásával: délelőtt 10 és 11 óra között a chilei Fegyveres Erők bombatámadást indított a santiagoói Moneda palota épülete, a chilei kormány székhelye ellen. Salvador Allende, a Népi Egység baloldali kormányának és a köztársaságnak az elnöke, ugyanezen a napon halt meg a palotában a puccs lefolyása alatt.

Pinochet katonai puccsa végett vetett a demokratikus, népi kormányzásnak, s ezzel egy időben megindult az üldöztetések, illegális letartóztatások, kínzások és gyilkosságok véres és kegyetlen hulláma, a belső ellenséggel való leszámolás, mindez a Nemzetbiztonság Doktrínájának áldásával, mely minden bizonnyal az addigi legjelentősebb erőfeszítést jelentette Latin-Amerikában a biztonság felfogásának militarizációja terén². A vérengzés végrehajtásáért kétségtelenül az 1973-tól 1977-ig működő chilei titkosrendőrség, a DINA vonható felelősségre. A diktatúra ideje alatt emberek ezrei tűntek el nyom nélkül, ezért nem kérdéses, hogy 1990-ben Patricio Aylwin elnök elsődleges feladata lesz a Retting-Bizottság felállítása a nyomozások elindítása végett, illetve kérdések sorozatának megfogalmazása akörül, vajon létezhet-e a diktatúra után igazság és megbékélés Chilében.

¹ Saját fordítás. „En un país de tanto contraste no hace falta armar mucho el relato. Basta con recordar.” Interjú Rodrigo Rey Rosával, 2012, http://cultura.elpais.com/cultura/2012/09/12/actualidad/1347446988_369177.html. Rodrigo Rey Rosa (1958 -) guatemalai író, fordító, Roberto Bolaño gyakran említi kedvencei között. Rosa az idézett sort guatemalai kontextusban értette.

² Francisco Leal Buitrago, „La Doctrina de la Seguridad Nacional: Materialización de la Guerra Fría en América del Sur”, *Revista de Estudios Sociales*, 15. szám (2003 június): 74-78. <http://res.uniandes.edu.co/view.php/476/index.php?id=476>

Ahogy a politika és a történelem, úgy a társadalom és az egyén, de hasonlóképpen a művészet és az irodalom is arra kényszerültek, hogy kiutakat keressenek ebből az egyensúlyát veszített, bizonytalan helyzetből. Ami az irodalmat illeti, akarva-akaratlanul magára vállalta, hogy kiépíti saját igazságait, valóságait a történelmi ismereteken túl, ezáltal számtalan új kérdést vetett fel a kollektív, illetve az egyéni emlékezet kapcsán, mindamelllett, hogy szócsöve is lett egy mindaddig a társadalom peremére kiszorított, hangjában elfojtott társadalmi rétegnek.

„A chilei”

Roberto Bolaño (1953-2003), Rómulo Gallegos- illetve Herralde-díjas chilei író és költő élete nagy részét emigrációban töltötte, így nem meglepő, szinte bármelyik nagyobb Bolaño-műhöz nyúljon is az olvasó, azonnal tapasztalja, hogy annak tárgya három különböző földrajzi egység legalább egyikébe van beágyazva; ezek Mexikó, Katalónia és Chile. Amennyiben Chilét utolsónak soroltam, amögött csupán az az elkerülhetetlen készlet rejlik, hogy így a leírt képben is (mint földrajzilag) távolinak, s valahogy különbözőnek hasson. Nehéz lenne megmondani, mit érez az az ember, aki fiatal éveit Mexikóban, felnőttkorát Katalóniában tölti, s a két állomás között csupán arra a rövid időtartamra utazik haza Chilébe, egészen pontosan 1973-ban, hogy végül a soha vissza nem térés mellett döntsön.

Sohasem tudtam meg, miért tartóztattak le. Los Angelesből utaztam busszal Concepciónba. Leszállítottak minket. Két fegyveres jött értünk egy katonai kocsival. Két hatalmas férfi. Sosem láttam még ezeknél nagyobb katonákat. Bevittek a rendőrkapitányságra. Nyolc napig tartottak fogva. Az első nap nagyon nehéz volt, mert azt hittem, meg fognak ölni. De nagy szerencsém volt. Két rendőr, akik még tizenöt éves koromban iskolatársaim voltak, kivitt a börtönből. Egészen eddig az esetig úgy hittem, Chilében akarok élni. De amikor elengedtek, azt mondtam: *Én megyek innen.*³

Bolaño sosem hirdette magát „chileibb”-nek, mint katalánnak, illetve fordítva. Nem is volt rá szükség. Ő finoman csak annyit mondott, Barcelonában a barátai sokszor egyszerűen „A chilei”-nek szólították, s ez kellően szoros köteléket fűzött az emigrált író és hazája közé. A Bolaño-életműben jelen van tehát Mexikó, az első ifjonti irodalmi kísérletek, a forradalmi

³ Részlet az író *Detectives/Nyomozók* című elbeszéléséből (in: *Llamadas telefónicas/Telefonhívások*), melyben egy személyes élményét dolgozza fel. Saját fordítás. „Nunca supe por qué me detuvieron. Yo iba en autobús de Los Ángeles a Concepción. Me bajaron. Me vinieron a buscar en un vehículo especial con dos armarios. Dos tíos gigantes. En mi vida he visto carabineros más grandes como estos. Luego me llevaron a la comisaría. Estuve ocho días preso. El primer día fue muy duro porque pensé que me iban a matar. Y tuve mucha suerte. Me sacaron de la cárcel dos policías que habían sido dos compañeros míos en el liceo a los 15 años. Hasta este momento pensaba en quedar a vivir en Chile. Pero cuando me soltaron dije: *Yo me marcho.*” *Imprescindibles – Roberto Bolaño: el último maldito*, Documental emitido en el programa "Imprescindibles" de La 2 de TVE sobre la vida itinerante de Bolaño, elérhető az *Algún día en alguna parte* internetes oldalán, illetve alább:

<https://www.youtube.com/watch?v=r2RvO7dcdcg>, 13. perc, 25. másodperc.

gondolatok és az infrarrealizmus⁴ Mexikója, illetve a későbbi sikeres életszakasz termékei, az elismert író és megállapodott családapa alkotásai, háttérben Katalóniával, ami mindezt felkínálhatta számára. Közben mindvégig ott volt Chile, mindenütt, Mexikótól Barcelonáig, hosszan elnyúlt, akár a diktatúra árnyéka az országban, mely 1990 után csak nem akart még eltűnni, sem a valóságban, sem a fikcióban.

A *Távolí csillag* című mű az egyik igazán chilei Bolaño-regény, amit 1996-ban publikált a barcelonai Anagrama kiadóház vezetője, egyben Bolaño egyik legfőbb támogatója, Jorge Herralde. Tanulmányom egyik központi eleme, mint azt felvezettem, a chilei Igazság és Megbékélés Bizottsága, irodalmi gerince pedig a *Távolí csillag* kulcsfigurája, Carlos Wieder. Carlos Wieder alakján keresztül szeretném a *Távolí csillag* című regényt az Igazság és Megbékélés problematikája felé közelíteni, s ezáltal bevezetővel szolgálni a chilei posztdiktatorikus társadalom és irodalom megismeréséhez.

Carlos Wieder

„A halál barátság.” [...] „A halál Chile.” [...] „A halál felelősség.” [...] „A halál szerelem.” [...] „A halál gyarapodás.” [...] „A halál közösség.” [...] „A halál tisztogatás.” [...] „A halál a szívem.” [...] „Fogadd el a szívem.” [...] „Carlos Wieder.” [...] „A halál feltámadás.”⁵

Egy egész vers íródott fel a viharfelhők között aznap Santiago felett, amikor Carlos Wieder újszerű légbemutatóval parádézott a „nyugtalan chilei lelkek”⁶ égre meredő tekintete előtt. A rendkívüli és rendbontó költő, aki egyben a chilei Fegyveres Erők bravúros pilótája volt, efféle hivalkodó művészi akciókkal hódította meg magának az újdonságra szomjazó műkedvelőket.⁷

Carlos Wieder először Concepciónban mutatkozott be Alberto Ruiz-Tagle néven a helyi költészeti szemináriumokon 1971-ben (vagy 72-ben). Tulajdonképpen a költőtársai egyike sem ismerte, szinte semmit nem tudtak előéletéről, családi háttéréről, mindennapjairól, de legfőképpen a leghomályosabb fogalmuk sem lehetett a benne érlelődő tervek jellegéről, s figyelmüket sem kelthette fel bármiféle előkészület jele. Alberto Ruiz-Tagle mindenkitől különbözött. Feltűnően drága ruhákat viselt, és bármilyen társaságban szinte az első percben sikerült megnyernie a jelen levő hölgyek csodálatát. (Sőt, bizonyos értelemben a férfiakat is

⁴ Bolaño és barátja, Mario Santiago által 1975-ben Mexikóban indított költészeti mozgalom.

⁵ Roberto Bolaño, *Távolí Csillag* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010) 94-7. A továbbiakban a *Távolí Csillagot* ebből a kiadásból idézem. „La muerte es amistad.” [...] “La muerte es Chile.” [...] “La muerte es responsabilidad.” [...] “La muerte es amor.” [...] La muerte es crecimiento.” [...] “La muerte es comunión.” [...] “La muerte es limpieza.” [...] “La muerte es mi corazón.” [...] “Toma mi corazón.” [...] “Carlos Wieder.” [...] “La muerte es resurrección.” Roberto Bolaño, *Estrella Distante* (Barcelona: Anagrama, 1999). Spanyol nyelvű digitális változat: http://videosmiaula.com/planlector/m4_6_estrella_distante.pdf, 42-43.

⁶ „[E]spíritus inquietos de Chile”. Bolaño, *Estrella Distante*, 20.

⁷ Az eset kísértetiesen hasonlít Raúl Zurita chilei költő akciójára, aki New York egére íratta fel egy versét 1982-ben.

elbűvölte, persze ezen inkább irigységet, mint csodálatot kell érteni.) Alberto Ruiz-Tagle, aki „úgy beszélt, mintha egy felhő belsejében élne”⁸ (bár lehet, hogy inkább valahonnan a felhőkön túlról beszélt), aki autodidaktának vallotta magát, holott nyilvánvalóan semmi köze nem volt a korabeli, „örökösen a bolondokháza és a depresszió között vergődő”⁹ chilei autodidaktához; Alberto Ruiz-Tagle, aki egy csupasz lakásban lakott, melyből valami megnevezhetetlen dolog hiányzott. Hátborzongatóan kivételes költő, akit a kortárs irodalom legnagyobb chilei kritikusai is elismertek, miközben senkinek nem kerülte el a figyelmét az az idegenszerű érzés, hogy „milyen távolságtartóan, ridegen írt”¹⁰ (Bolaño, 20), hogy olyan érdektelenül olvasta fel azokat a rendkívüli verseket, mintha nem is az övéi lettek volna. Hát hogyné. Alberto Ruiz-Tagle nem érezheti sajátjának a verseket, amelyek valójában Carlos Wiederben születtek meg.

A chilei katonai puccs radikális fordulatként törte meg a politikai-társadalmi képsorozatot, érthetően azt eredményezte, hogy a világ innentől kezdve két nagy periódusban látta a XX. századi chilei történelmet: volt egy „73 előtt”, és egy „73 után”. A társadalom egyik felére a legkönnyörtelenebb sors, másik felére kibontakozás és hatalom várt. Ami Carlos Wiederrel illeti, hamar megszabadult Alberto Ruiz-Tagle árnyékától, végre abban a szerepben játszhatott tovább, ami valójában volt: a pinochetista Chilei Légierő pilótája, ezáltal a rezsim cinkosa, de legfőképpen közvetlen felelőse megannyi fiatal lány megkínzásának és brutális meggyilkolásának. Azokról a fiatal nőkről van szó, akiknek a szemében a jóképű Wieder szinte a tökéletesség szimbólumával ért fel, akiket a puszta megjelenésével elbűvölt, hiszen majd mindig olyan volt, „mint, aki épp egy viharból menekült meg, védtelenül, bőrig ázva, de azért elragadóan.”¹¹ (Bolaño, 45) Valószínűleg igen kevesekben tudatosulhatott csak, hogy ez a vonzerő valójában az elszántság, a halálmegvető akarat megnyilatkozása volt. Carlos Wieder, már sem autodidakta, sem határozatlan, viszont „maga volt a megtestesült önbizalom és bátorság [...]. Olyan magabiztosan beszélt a költészetről, [...] hogy bármelyik riportert levette a lábáról.”¹² (Uo. 55) Természetesen költészetről beszélt, hiszen megfoghatatlan karakterének egyetlen biztos, változhatatlan eleme, hogy igazi poéta volt. Ez volt Wieder lényege, ami Alberto személyében egyelőre a jövőbeli nagy bemutatkozására készülődött, ám Wiederből fékezhetetlenül és korlátok nélkül törhetett ki, hogy azonnal a chilei irodalom forradalmasítása felé vegye az irányt. Carlos Wieder, valami kegyetlen és véres szülemény, ám egyben természetfeletti is.

⁸ „[H]ablaba como si viviera en medio de una nube”. Bolaño, *Estrella Distante*, 6.

⁹ „[E]ntre el manicomio y la desesperación”. Uo.

¹⁰ „[E]scribía con distancia y frialdad”. Uo.

¹¹ „[P]oeta recién salido de un temporal, inerme, calado hasta los huesos por la lluvia, pero al mismo tiempo encantador”. Uo. 21.

¹² „[S]eguridad y la audacia personificadas”; “hablaba de poesía con una autoridad que desarmaba a cualquier interlocutor”. Uo. 25.

Chile „az ocsmányság világbajnokságába készült benevezni”¹³

Művészi megmutatkozásai érthetetlenek maradtak a közízlés számára. Csodálták, de nem értették költészetét a Garmendia-lányok sem, a gyönyörű költő-ikrek, még csak nem is sejtették, hogy éppen születőben volt „az új chilei költészet” (Bolaño, 30), s végképp nem gyanították, hogy a nagy forradalom megvalósulásához az ő vérük volt kiszemelve alapanyagának. Nem értették Carlos Wiedert jobboldali katona-kollégái sem 1974-ben, amikor előbbi nagyszabású légitbemutatóját rendezte meg Santiago felett, egy sötét és viharos napon, miközben egy egész nép várt arra odalent, hogy a frissen kiépült diktatúra új művészi stílusa első ízben mutatkozzon meg. Azon tűnődtek, vajon ismét katasztrófába torkollik-e majd a költészeti akció, ahogy – Bolañót idézve – az Chilében szokás volt akkoriban, és ha igen, akkor vajon az egyén vagy a nemzet katasztrófája lesz-e.

Legnagyobb hatású attrakcióját azonban még a légitbemutató utánra tartogatta Wieder, amikor fotókiállítást rendezett lakásán a művészet iránt látszólag annyira érdeklődő ismerősei számára, ez volt az a momentum, amikor mindaz, ami Wieder művészetében addig egyszerűen érthetetlennek tűnt, most egyszer s mindenkorra elfogadhatatlanná torzult. A kiállításnak Wieder saját, puritán szobája adott helyet, melybe a vendégek egyesével bújhattak be, kíváncsian, s ahonnan végül holtsápadtan, némán, a sok hatása alatt tántorogtak ki egyik a másik után, némelyikük hányingerrel küszködve nem jutott el a fürdőszobáig. Még a vérfürdő látványához mondhatni hozzászokott katonák sem viselték rezzenéstelen gyomorral a megcsonkított, összeszabdalt nőkről készült irtózatoss képsorozat látványát (némelyikük talán még életben volt a megörökítés pillanatában). Az ilyen extrém borzalom nyíltan művészetként való kikiáltása, a horror kendőzetlen ábrázolása a művészetben egyszerűen befogadhatatlan, megemészthetetlen volt.

Kietlen szerelem.

Végül összecsuklottunk, szerelmem, én közben könnyezve néztem arcodat. Egyik ütés érte a másikat, az utolsókat szinte már nem is éreztük. Odébb vonszoltuk magunkat a szétterült testek között, csak annyira, hogy együtt maradjunk, egymás mellett. Nem elviselhetetlen a magány sem. Nem történt semmi, álmom pedig újra felkel s visszaroskad, mint máskor. Csakúgy, mint a nappalok. Mint az éjszakák.

Ének eltűnt kedveséhez, Raúl Zurita (részlet)¹⁴

¹³ „[E]ntrando en el campeonato mundial de la fealdad”. Uo. 13.

¹⁴ Saját fordítás. „Desiertos de amor. Ay amor, quebrados caímos y en la caída / lloré mirándote. Fue golpe tras golpe, pero / los últimos ya no eran necesarios. / Apenas un poco nos arrastramos entre los / cuerpos derrumbados para quedar juntos, / para quedar uno al lado del otro. No es duro / ni la soledad. Nada ha sucedido y mi sueño / se levanta y cae como siempre. Como los / días. Como las noches.” Raúl Zurita (fragmento), *Canto a su amor desaparecido*. Elérhető a *Palabra Virtual* internetes felületén:

Ha volt valaha kisebb törés Carlos Wieder életében, minden bizonnyal ez volt az a pont, bolyongó életmódjának kezdete, mikortól nem lehetett biztosan tudni, melyik országban és melyik álnév mögött alkotott a chilei költészet. A meg nem értett, sőt elutasított Wieder figurája egy pillanatra azt az érzést keltheti, hogy ebben az annyira távoli és határozott teremtményben is volt valami emberi csalódás: olyan volt, mintha Wieder „egyfajta normalitás után sóvárogna, amelyben sosem volt része, azután, hogy chilei költő legyen, akit »védelmez az Állam, és ezáltal védelmezi a kultúrát.«”¹⁵ (Bolaño, 112) De Wieder sosem tört meg igazán, mert felette állt a chilei társadalom minden egyezményének, az egész világot és önmagát is csak a távoli magasból, egy rideg, elszigetelt, fényes pontból látta csupán. Az ő szemében „mindannyian csak nyomorult férgek voltunk.”¹⁶ (Uo. 126) Wieder nem tartozott az általános chilei polgárok közé, de a diktatúrának sem volt a szolgája. „Wieder kis gépen és egyedül repült.”¹⁷ (Uo. 58)

A bolañoi alkotásmód egyik legkülönlegesebb jegye, s ami az egész művön tisztán kivehetően végighúzódik, az a szoros kötelék, amit az író az irodalom (vagy általában a művészi alkotás¹⁸) és a bűncselekmény, az erőszak között létesít. Nem meglepő, ha olykor konkrétan a művészetnek az erőszakban való részvételéről, egyenesen a bűnrészességéről szóló gondolatokkal találkozunk a Bolañót érintő tanulmányokban. Ezt illetően a fiatal kortárs chilei költő, Andrés Urzúa de la Sotta megjegyzi, hogy amikor Wieder a nagy chilei költészeti forradalmat végbeviszi, amit tesz, az valójában nem irodalmi újítás, sokkal inkább egyfajta megsemmisítési aktus.¹⁹ Wieder, ennek értelmében, nem egy pulpitusról énekl meg a pusztítást, hanem egyenesen véghezviszi, mégpedig a legköltőibb formában.²⁰ A művészet bűnbe rántása bizonyos értelemben annak tönkretételeként, megsemmisítéseként értelmezhető, ám mivel ebben az esetben igazi innovatív alkotásról, illetve művészi nagyszerűségről van szó (Bolaño határozottan ebbe az irányba terel minket), inkább a két elem összevonásáról, fúziójáról lehet beszélni. A Wieder személyében ötvöződő (és ellentmondásosságukból adódóan

[http://palabrvirtual.com/index.php?ir=ver_video.php&wid=217&t=Canto+a+su+amor+desaparecido+\(fragmento\)&p=Ra%FAI+Zurita&o=Ra%FAI+Zurita](http://palabrvirtual.com/index.php?ir=ver_video.php&wid=217&t=Canto+a+su+amor+desaparecido+(fragmento)&p=Ra%FAI+Zurita&o=Ra%FAI+Zurita). Raúl Zurita (1950 -) chilei költő. A Pinochet-diktatúra ideje alatt baloldali rokonszenvezése miatt elfogták, megkínózták. Később művészi tehetségét az igazság hirdetésére igyekezett összpontosítani, ennek érdekében a land-art egyik képviselőjeként szerepelt (az égre, illetve az Atacama-sivatagba is írt verssorokat), illetve nem riadt vissza saját teste csonkításától sem.

¹⁵ „Wieder añorara una normalidad que nunca tuvo, un status de poeta chileno protegido del Estado que de esta manera protege la cultura.” Bolaño, *Estrella Distante*, 50.

¹⁶ „[I]e parecían unos bichos miserables” (Uo. 56)

¹⁷ „Wieder volaba en un pequeño avión y volaba solo.” (Uo. 26)

¹⁸ Innentől előfordulhat, hogy a *művészet*, *irodalom* és *költészet* fogalmakat szabadabban váltogatom, amint a jelen helyzet megengedi.

¹⁹ „[A]cto de exterminio.”

²⁰ Andrés Urzúa de la Sotta, *Carlos Wieder y Bruno Vidal: poetas chilenos malditos*, In Proyecto Patrimonio Año 2013. Elérhető a www.letras.s5.com weboldalon (Luis Martínez Solorza): <http://letras.s5.com/bvid280613.html>

ugyanígy egymásnak feszülő) alkotás és pusztítás öntik ki a szörny formáját, a monstrumot, Bolaño „abszolút gonosz”²¹-szimbólumát.

Akárhogy is, a művészetnek ez a horrorisztikus megnyilvánulása nem maradhat magyarázat nélkül. Ignacio López-Vicuña professzor a *Revista Chilena de Literatura* című folyóiratban megjelent egyik cikkében jogosan teszi fel a kérdéseket: hogy lehet az, hogy az irodalom, aminek a haladást, a civilizációt és a humanizációt kellene képviselnie, a barbarizmussal és az erőszakkal lép szövetségre? Az írásnak milyen vad árnyoldala ez?²²

Véleményem szerint mindenekelőtt arrafelé érdemes keresni a választ, hogy a művészet mindig valamilyen kontextusból emelkedik ki. Bolaño gyakran idézi Jorge Luis Borgest, aki egy interjúban kifejtette, szerinte a művészetnek és az irodalomnak meg kell szabadulniuk az időtől. „Sokszor mondtak nekem olyasmit, hogy a művészet a politikától vagy a történelemtől függ. Nem, szerintem ez nem így van.”²³ Majd, hogy pontosítsa elképzelését, Borges az észak-amerikai festő, Whistler²⁴ szavaival érvel: „Art happens.”, ami annyit jelent, hogy a művészet megtörténik, egyszerűen meggesik, „elszabadul, valamilyen rejtélyes módon, a történelem ügyesen rendezett ok-okozati összjátéka során. Hogy a művészet végül megtörténik-e vagy sem, ez sem a művésztől függ.”²⁵

A fent említett művészet és bűncselekmény szoros kapcsolata, amiről kijelenthető, a mű alapvető vázát képezi, a Wieder-monstrum alakjában olvad tehát teljesen össze. Ám a figura szimbolikáján keresztül a mű messzebbre merészkedik, mintsem hogy meg lehetne elégedni ezzel a kijelentéssel. A *Távoli csillag* eltanulja és felhasználja a diktatúra stílusát, annak eszközeit Wieder kezébe adja, hogy tökélyre vigye, Wiedernek, aki nem egyszerűen költő, hanem maga a költészet. Így lehet a folyamat következménye, az igazi forradalom, amivel a pinochetista irodalom szolgálhat, hogy maga a költészet szívja magába a kegyetlenséget, fürdik meg a vérben, a költészet bújik bele az erőszak bőrébe. Nem csupán ír az erőszakról, hanem ő maga lesz az erőszak, vagyis amit végigkövetünk a regény folyamán, az nem más, mint az irodalom átváltozása, transzformációja. Ezek után egészen ideillőnek találhatjuk Bolaño szavait, aki egy interjú során úgy fogalmazott, az írás annyit jelent, mint „tudni, hogyan lépünk a sötétségbe, hogyan ugorjunk bele az ürességbe, tisztában lenni vele, hogy az irodalom alapjában véve veszélyes hivatás.”²⁶

²¹ „[M]al absoluto.”

²² Ignacio López-Vicuña. „Malestar en la literatura: Escritura y barbarie en Estrella Distante y Nocturno de Chile de Roberto Bolaño”, *Revista Chilena de Literatura* 75. szám (2009): 199-215.
http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-22952009000200010

²³ „Muchas veces a mí me han dicho que el arte depende de la política, o de la historia. No, yo creo que eso es todo falso.” Alberto Bejarano: *¿Qué es una vida? Bolaño lee a Nietzsche a través de Schwob y Borges* (Bogotá: 2012) http://www.scielo.org.co/scielo.php?pid=S0121-75502012000200009&script=sci_arttext.

²⁴ James McNeill Whistler (1834-1903).

²⁵ „(...) escapa, de algún modo, a esa organizada causalidad de la historia. Sí, el arte sucede o no sucede; eso tampoco depende del artista.” Bejarano, *¿Qué es una vida?*.

²⁶ „(...) saber meter la cabeza en lo oscuro, saber saltar al vacío, saber que la literatura es básicamente un oficio peligroso”. Interjú Roberto Bolañoval a Feria Internacional del Libro (Nemzetközi Könyvvásár) keretei

Az irodalom átalakulását és Wieder figurájának keletkezését az „Art happens.” gondolatáig visszavezetve pedig levonható a következtetés a Pinochet-diktatúra jellegéről. A művészet megtörténik, létre kell jönnie, szinte önkéntelenül, bármilyen módon és bármilyen kontextusban. Ebben az esetben egy véres diktatúra szüleményéről van szó. Egy olyan világban szabadult el Wieder, amely törvényesíti az erőszakot, melyben a fiatalok forradalmi rémálmodokba torkollnak, ahol a fájdalom bizonyul az egyetlen köteléknek, amely az élethez köti az embert, ahol a „patkányok” menekülnek, ahol olyan gyakoriak a hallucinációk, és ahol a Wieder repülője után kinyúló levágott kezek néma csendje a leprához hasonlatos. Egy korszak, amely után nem lehet feltakarítani, hiszen annyi embernek veszett nyoma, hogy a Retting-Bizottság képtelen volt meghatározni az eltűntek számát; egy diktatúra, melyre sokan büszkén és hőiesen emlékeznek vissza, sőt, egyesek szájából akár az a mondat is elhangozhat, hogy Wieder „csak azt tette, amit minden chileinek meg kellett tennie, vagy meg akart tenni, vagy meg kellett volna tennie, de nem tudott megtenni.”²⁷ (Bolaño, 126) A Halálkaraván²⁸ és a Colombo hadművelet²⁹ korszaka, ahol a stadionok tömegmészárlások színhelyeivé válnak, s ahol előfordulhatott, hogy az egyes emberekre kirótt kivégzési parancs a kivégzés végrehajtása után érkezett meg, ha egyáltalán megérkezett. Ez a korszak diktálja a művészi alkotás általános feltételeit és körülményeit, adja meg az uralkodó hangulatot, az ízlést, a követendő példát. Az igazi művészet pedig arról ismert, hogy szélsőségekig játssza ki magát, feszegeti vagy túllépi a határokat. A művészet a *Távoli csillagban* felülmúlja mesterét a fotókiállítás során, elér egy olyan pontot, hogy a rezsim emberei is visszariadnak a látottaktól, tarthatatlan émélygést, felfoghatatlan, zavaros érzést vált ki belőlük Carlos Wieder kreációja.

Olyan volt, mintha magasfeszültségű áramütés érte volna a házat. [...] Néztük egymást, felismertük egymást, de igazából olyan volt, mintha nem ismernénk egymást, mintha mások volnánk, mintha egyformák volnánk, gyűlöltük az arcunkat, és úgy mozogtunk, ahogy az alvajárók vagy az idioták szoktak. (Bolaño, 102)

A diktatúra szörnyszülött fiának akcióiban, a gázságnak ilyen szélsőséges megnyilvánulásában pedig ott van egy egész kimondott igazság, egy tiszta vélemény afelől, mennyire megtűrhetetlen a horrornak ez a dimenziója, mennyire elfogadhatatlan az a kontextus, amiben ilyesmi megtörténhet.

között, Estación Mapocho, Santiago de Chile, 1999, *La Belleza de pensar* című program, az interjú szövege elérhető a következő címen (*Una nueva belleza*, beszélgetések Cristián Warnkennel): <http://www.unabellezanueva.org/wp-content/uploads/documentos/entrevista-roberto-bolano.pdf>.

²⁷ „sólo hizo lo que todos los chilenos tuvieron que hacer, debieron hacer o quisieron y no pudieron hacer.” Bolaño, *Estrella Distante*, 56.

²⁸ Caravana de la Muerte: 1973-ban Pinochet indította útnak az ún. Halálkaravánt, mely missziója volt, hogy bejárva Chile különböző városait a politikai ellenzék jelentősebb személyeivel leszámoljon.

²⁹ A DINA 1975-ben indított hadművelete, melynek teljesítése következtében 119 egyetemista és gimnazista – nagyrészt a MIR (Forradalmi Baloldali Mozgalom) tagjai – tűnt el nyom nélkül.

A megbékélésre várva - „Nos, uraim, legjobb lesz, ha alszanak egy kicsit, és mindenestül elfelejtik ezt az estét.”³⁰

De milyen véget érhet Carlos Wieder mindezek után, folytatódhat-e a története azoknak, akik megjárták Wieder kiállító-termét, hova forduljanak, akik a Garmendia-lányok legújabb verseinek megjelenését várják hiába, és hogyan tudnának valaha is felocsúdni a bénultságból azok, akik a lányukat vagy szerelmüket az egyetemek falai között veszítették el, s csak idő után, a föld alatt találtak rájuk. „Ahhoz túl sok gonddal küszködik az ország, hogy lekösse a figyelmét egy ilyen réges-rég eltűnt sorozatgyilkos egyre halványodó alakja. Chile elfelejtette.”³¹ (Bolaño, 127)

Chile elfelejtette. „Minket is elfelejtett Chile.” (Uo. 128) Mario Benedetti³² szerint a felejtés tele van emlékezettel, egy egész verseskötetet jelentetett meg ezen a címen (*El olvido está lleno de memoria*, 1995), Borges pedig az emlékezés egy formájának, máskülönben az egyik legnehezebb képességnek³³ nevezte a felejtést. Az Átmenet kontextusában különösen igaz, hogy a felejtés és az emlékezés nem ütköznek egymásnak, annak kapcsán pedig, hogy a felejtést ismerjük el az emlékezés részeként, vagy éppen fordítva, számtalan értelmezés született, s a kérdéskört érdemes lenne külön tanulmányban körüljárni. Témánkat illetően most leginkább azt tanácsos kiemelni, hogy a felejtést itt tudatos cselekedetként értelmezzük. Az egyes ember nem önkéntelenül megy keresztül a felejtés folyamatán, hanem azért felejt, mert felejteni akar, amit pedig el akar felejteni, az a visszaidézhető valóság, az emlékezés tárgya, vagy, ahogy Sergio Rojas, a Chilei Egyetem professzora írja, a felejtés a valóság szimp-tómája. Az emlékezet nem áll szemben a felejtéssel, hanem annak elengedhetetlen, céltudatos eleme.³⁴

A *Távoli csillag* végső fejezete azt a bizonyos nagy visszapillantást jelenti a jelenből a múltba, a konfrontációt az emlékekkel. A fotókiállítás óta sok év telt el, Wiedert elnyelték a különböző országok és álnevek, olykor-olykor felbukkant néhány szájról szájra kalandozó kitalált história szereplőjeként, de egyértelműen nem vágyott sem felismerésre sem elismerésre. Elbeszélőnk (akiről meglepően keveset tudunk) egy Romero nevezetű Allende-párti

³⁰ Bolaño, *Távoli Csillag*, 107. Ezzel a mondattal sikerült megtörni azt a nem mindennapi csendet, amit Wieder kiállítása váltott ki a vendégek között.

³¹ „Muchos son los problemas del país como para interesarse en la figura cada vez más borrosa de un asesino múltiple desaparecido hace mucho tiempo. Chile lo olvida.” Bolaño, *Estrella Distante*, 56.

³² Mario Benedetti uruguayi író, költő, újságíró. (1920-2009)

³³ Nuria Girona és Eleonora Cróquer, *Mario Benedetti: Olvidar (en) el exilio*, in Cervantes Virtual http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/mario-benedetti-inventario-complce--0/html/ff1470c0-82b1-11df-acc7-002185ce6064_105.htm

³⁴ Sergio Rojas, „Profunda superficie: memoria de lo cotidiano en la literatura chilena”, *Rev. chil. lit.* (Santiago) 89. szám (2015, április), http://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718-22952015000100012&script=sci_arttext

volt rendőrtiszt kérésére részt vesz Wieder felkutatásában. Míg az ő szerepe az azonosításra korlátozódott, Romero a végítéletet jött végrehajtani. Az elbeszélő egy katalán bárban látja újra Wiedert, aki megöregedett, ám látszott rajta, hogy még most is „sokkal inkább ura volt önmagának” (Bolaño, 164), mint bármely más ember. A jelenetnek nincs nagy cselekménye, a felszínen szinte semmi különös nem történik, a szembesülés viszont (ahogy arra számítani lehetett, felkészülni persze aligha) alattomosan előhívja az elbeszélő emlékeit, nyomasztó képek kúsznak elő valami beletörődött sarokból, kellemetlenül, felkavaróan. Pedig már egészen úgy tűnt, véget értek azok a lidérces idők. „Ismét felidéztem Bibiano meg Dagi képét. Próbáltam nem gondolni a Garmendia nővérekre – milyen távoliak voltak! – meg a többi nőre, azért mégiscsak gondoltam rájuk.”³⁵ (Bolaño, 162)

Ricardo Lagos elnök 2003-ban újra kinyitatta a Moneda Palota Morandé-kapuját, melyen keresztül annak idején Allende holttestét kihozták, a Chilei Nemzeti Stadiont³⁶ pedig (mely az egyik legnagyobb központja volt a kínzásoknak, s melyben 1973-ban körülbelül 40.000 főt tartottak fogva) történelmi műemlékké nyilvánították. Valahányszor megszületik egy regény a chilei diktatúráról, valahányszor szobrot emelnek egy városban az eltűntek emlékére, vagy múzeumot nyitnak a koncentrációs táborok helyén, Chile emlékszik, mégpedig tudatosan, s ezzel kollektív emlékezetet teremt, ami az egyik legtermészetesebb igénye egy közösségnek. Az elbeszélő Wiederrel való találkozása egész Chile múlttal való szembesülése, emlékezése is egyben.

Az emlékező nemzetre háruló feladat újabb terhet jelent, hiszen a nemzet hatalmas traumát élt át, sérülése komoly kezelést igényelne. Ezeket az embereket érzékenyen érinti a fájdalom felidézése, ezek fenyegetettséghez szokott emberek, Hernán Valdés, chilei író szavait idézve, „semlegesített”, megtisztított emberek, s egyértelműen szükséges, hogy a hatalmasabb szervek, intézmények, bizottságok és az egyház helyettük és az érdekükben emeljen szót.³⁷

Érdemes-e mégis elindítani ezeket a folyamatokat, valóban elengedhetetlen-e visszalépni az időben, hogy egy új korszak kezdődhessen el, megkönnyebbülhet-e a nemzet valamelyest, ha keresztülmegy az igazság és megbékélés alagútján. Az elbeszélő látja (és már nem mások

³⁵ „Volví a pensar en Bibiano, en la Gorda. No quería pensar en las hermanas Garmendia, tan lejanas ya, ni en las otras mujeres, pero también pensé en ellas.” Bolaño, *Estrella Distante*, 71.

³⁶ Víctor Jara, legendás chilei énekes, zeneszerző; 1973. szeptember 16-án kivégezték a santiagoói Nemzeti Stadionban, mely az ő emlékére ma a Víctor Jara Stadion nevet viseli.

³⁷ S akik e táborokat megjárják [...] azok az erőszak és megaláztatás leírhatatlan megpróbáltatásai után már jórészt ténylegesen semlegesített egyedek [...] ezek az emberek nem hogy tiltakozó szóra nem nyitják többet a szájukat, de még a fülüket is elfordítják onnan, ahol ilyet hallanak.³⁷ Hernán Valdés, *Egy chilei fogoly naplója (Tejas Verdes)* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1976), 8. „Quienes salen de los campos de concentración [...] – después de pruebas de humillación y terror inenarrables – no volverán a abrir la boca para protestar ni pondrán sus oídos donde se escuchen protestas. [...] En un par de años o antes se habrá logrado el milagro de un país de sordomudos.” Hernán Valdés, *Tejas Verdes, Diario en un campo de concentración en Chile*, szerk. LAIA, 1978, (Barcelona: 1978), 8.

<http://es.scribd.com/doc/53564550/Tejas-Verdes-Diario-de-un-campo-de-concentracion-en-Chile-Hernan-Valdes>

emlékképeiből merítve láttatja), amint Carlos Wieder, az isteni költő és kegyetlen gyilkos, a chilei légierő egykori tisztje, kissé megöregedve, de határozottan (s annak ellenére, hogy negyvenes éveiben járó latin-amerikai férfi volt, meglepő módon egy cseppet sem szomorúan) feláll, borraivalót hagy az asztalon, és elmegy a bárból. És akkor egyetlen ajtócsapódástól minden görcs, ideg és libabőr egyszerre megbékél, lecsendesedik, emberünk pedig megkönnyebbülve felsóhajt a bár teraszán. Megéhezik, megszomjazik, beszélget, elnézegeti a tenger és az embereket, mint egy átlagos, életvidám ember. „Hirtelen azon kaptam magam, hogy éhes vagyok és boldog. Odaintettem a pincért. Rendeltem egy sonkás szendvicset meg egy sört. Váltottunk néhány szót, amikor kihozta.” (Bolaño, 165)

El ne kerülje senki figyelmét ez a hangsúlyos jelenet, ez a változás, a megkönnyebbülés órája: az újbóli találkozás, a múlt felidézése és az ajtó, amely rácsukódik a múltra. Mindez azért lesz lényeges, mert Carlos Wiedert ebben a jelenetben nem érte semmilyen külső hatás. Egy Romero nevezetű volt rendőrtiszt írja meg számára a végső felvonást azzal, hogy eljött utólagosan igazságot szolgáltatni. A küldetést egyértelműen teljesítette, visszatértkor a külseje legalábbis enyhébb változásokon ment keresztül, kivéve a szeméit, határozottan ugyanazokkal a szemekkel tért vissza, „amelyek elhiszik, hogy elvben minden lehetséges, ugyanakkor tudják, hogy semmit sem lehet visszacsinálni.”³⁸ (Bolaño, 168) Ilyenek lennének tehát a szemek abban a világban, ahol rendezik a számlákat és igazságot szolgáltatnak, vagy pontosabban fogalmazva, úgy tűnik, abban a világban is ugyanilyenek lennének. Az üzenet gyönyörű: a megbékélés szempontjából (nem az igazság szempontjából!) semmit sem változtat már az ítélet, a szenvedő kínjait egy olyan veszteség okozta, amire a véres bosszú nem hozhat enyhülést. Meglepő bölcsességről adnak tanúbizonyságot az elbeszélő Romeróhoz intézett szavai, közvetlenül a küldetés végrehajtása előtt: „Megöli? Inkább ne ölje meg... Ezzel mindkettőnk, magát is, engem is tönkretelhet, amúgy is fölösleges, hisz ez a fickó már senkinek sem fog ártani. [...] „Nem érdemes” [...] „már mindennek vége. Már senki sem árt senkinek.”³⁹ (Bolaño, 167)

Záró paragrafusok

A chilei Igazság és Megbékélés Bizottságának legvégső feladata egy írásos beszámoló elkészítése volt, melyben munkájuk folyamatát és eredményeit összegezték. A részletes beszámoló így két nagy kötetben jelent meg 1991-ben, amelyekhez egy harmadikat is csatoltak a kivizsgált esetek áldozatainak hosszú listájával. A Bizottság az elkészült munkát az elnök elé terjesztette, majd az egész országban nyilvánosságra hozta, küldetését teljesítve 1991-ben fel-

³⁸ „(...) que creen en todas las posibilidades pero que al mismo tiempo saben que nada tiene remedio” Bolaño, *Estrella Distante*, 73.

³⁹ „¿Lo va a matar?” [...] “Es mejor que no lo mate.” [...] “nos puede arruinar, a usted y a mí, y además es innecesario, ese tipo ya no le va a hacer daño a nadie. No vale la pena” [...] “todo se acabó. Ya nadie hará daño a nadie.” Bolaño, *Estrella Distante*, 72.

oszlott. 2004-ben a Valech Bizottság, kiegészítve a Retting-Bizottság munkáját, az áldozatok számát több mint 40.000 főre becsülte (pontos adatokat természetesen lehetetlen volna meghatározni), azonban kérdések sokasága maradt hátra továbbra is megválaszolatlanul.

Válaszok, igazságok azóta is születnek, ilyen volt a *Távoli csillag* 1996-os megjelenése is. Amikor a múltban történő vizsgálatok elindultak Chilében, eleinte talán a Bizottság maga sem sejtette, hogy a legnagyobb szerepe mindennek nem az volt, hogy az igazságszolgáltatás valós munkát végezzen, s minden ítélet kimondasson a bűnösökre, vagy hogy az áldozatok hozzátartozói anyagi kártérítésben részesüljenek. A lehetőség, hogy az emberek beszélhettek a megélt szörnyűségekről, hogy mellettük szólaltak fel hivatalos szervek és az egész világ meghallgatta, megértette őket, volt az egyik leghatásosabb gyógyír, amit ilyen helyzetben utólag meg lehetett adni nekik.

Biztosan hiszem, hogy egy nem is olyan távoli jövőben, amikor lecsillapodnak az indulatok és a neheztelések, a történelem elfogulatlanul ítéli majd meg a munkánkat, és elismeri, hogy mindaz, amit Chiléért tettünk, Kontinensünk egyik legkiválóbb nemzetévé emelte az országot.⁴⁰ (Augusto Pinochet, 2006)

Roberto Bolaño-ra, akiről elmondható, hogy nagyban hozzájárult a diktatúrát követő chilei irodalom felemeléséhez, még komoly feladatok vártak. Az *Estrella distante* (*Távoli csillag*) az író rövid, de hatalmas életműve első nagy alkotásai között ismert, a legnagyobb elismerések azonban még kivártak, hogy az író további mély nyomokat hagyjon a bolañoi univerzum végigjárásához: *Los detectives salvajes* (*Vad nyomozók*), *Amuleto*, *Nocturno de Chile* (*Éjszaka Chilében*), vagy a *2666*. Kedves barátja és szeretett írója, a katalán Enrique Vila-Matas úgy fogalmazott: Bolaño egyike volt azoknak a nomád lelkű művészeknek, akiknek nincs szükségük útlevéltre, s akiket nem vezet más iránytű, mint saját csillaguk, még ha olyan távoli csillagról van is szó, mint Roberto Bolaño csillaga.⁴¹

HIVATKOZOTT MŰVEK

Jelen tanulmányt megelőzte az alábbi mesterszakos szakdolgozat: *Chile: igazság és megbékélés?* (Enikő Mészáros, Szegedi Tudományegyetem, *Hispanisztika Tanszék*, 2014), melynek elsődleges forrása a chilei Retting-beszámoló első kötete: *Informe de la Comisión Nacional de Verdad y Reconciliación de Chile* (*Informe Retting*), Tomo 1, elérhető a Chilei Kormány Emberjogi Programjának (Programa de Derechos Humanos del Gobierno de Chile) internetes felületén: http://www.ddhh.gov.cl/ddhh_rettig.html

⁴⁰ Augusto Pinochet *utolsó levele*, 2006. Saját fordítás. „Tengo la certeza más absoluta que en el día de la mañana, cuando cesen las pasiones y los resentimientos, la historia juzgará con objetividad nuestra tarea y reconocerá que la obra realizada colocó a Chile a la cabeza de las naciones de este Continente.” Augusto Pinochet, *Última carta de Augusto Pinochet*, 2006, http://www.emol.com/especiales/pinochet2006/cartas_10.htm

⁴¹ Vila-Matas Enrique, *Bolaño en la distancia*. Elérhető a Letras Libres internetes felületén: <http://www.letraslibres.com/revista/libros/bolano-en-la-distancia>

- Aylwin, Patricio: *Discurso del presidente Patricio Aylwin sobre la Comisión de la Verdad y Reconciliación*, I Curso Especializado en Derechos Humanos para el Cono Sur organizado por el IIDH y los Ministerios de Justicia y del Interior de Chile, 1994:
<http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/4/1836/8.pdf>, 108
- Bejarano, Alberto. *¿Qué es una vida? Bolaño lee a Nietzsche a través de Schwob y Borges*. Bogotá: 2012,
http://www.scielo.org.co/scielo.php?pid=S0121-75502012000200009&script=sci_arttext
- Bolaño, Roberto. *Estrella Distante*. Barcelona: Anagrama, 1999. Spanyol nyelvű digitális változat: http://videosmiaula.com/planlector/m4_6_estrella_distante.pdf
- . *Távoli Csillag*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010.
- Girona, Nuria és Cróquer Eleonora. *Mario Benedetti: Olvidar (en) el exilio*. In Cervantes Virtual,
http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/mario-benedetti-inventario-complice--0/html/ff1470c0-82b1-11df-acc7-002185ce6064_105.htm
- Imprescindibles – Roberto Bolaño: el último maldito*, Documental emitido en el programa "Imprescindibles" de La 2 de TVE sobre la vida itinerante de Bolaño, elérhető az *Algún día en alguna parte* internetes oldalán, illetve alább:
<https://www.youtube.com/watch?v=r2RvO7dcdcg>
- Interjú Roberto Bolañoval a Feria Internacional del Libro (Nemzetközi Könyvvásár) keretei között, Estación Mapocho, Santiago de Chile, 1999, *La Belleza de pensar* című program, az interjú szövege elérhető a következő címen (*Una nueva belleza, beszélgetések Cristián Warnkennel*):
<http://www.unabellezanueva.org/wp-content/uploads/documentos/entrevista-roberto-bolano.pdf>
- Interjú Rodrigo Rey Rosával, 2012. Elérhető az *El País* internetes oldalán:
http://cultura.elpais.com/cultura/2012/09/12/actualidad/1347446988_369177.html.
- Leal Buitrago, Francisco. „La Doctrina de la Seguridad Nacional: Materialización de la Guerra Fría en América del Sur”, *Revista de Estudios Sociales*, 15. szám (2003 június): 74-78.
<http://res.uniandes.edu.co/view.php/476/index.php?id=476>
- López-Vicuña, Ignacio. „Malestar en la literatura: Escritura y barbarie en *Estrella Distante* y *Nocturno de Chile* de Roberto Bolaño.” *Revista Chilena de Literatura* 75. szám (2009): 199-215,
http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-22952009000200010.
- Pinochet, Augusto. *Última carta de Augusto Pinochet, 2006*,
http://www.emol.com/especiales/pinochet2006/cartas_10.htm
- Rojas, Sergio. „Profunda superficie: memoria de lo cotidiano en la literatura chilena.” *Rev. chil. lit.* (Santiago) 89. szám (2015 árpilis),

- http://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718-22952015000100012&script=sci_arttext
Urzúa de la Sotta, Andrés: *Carlos Wieder y Bruno Vidal: poetas chilenos malditos*. In Proyecto Patrimonio Año 2013. Elérhető a www.letras.s5.com weboldalon (Luis Martínez Solorza),
<http://letras.s5.com/bvid280613.html>
- Valdés, Hernán. *Egy chilei fogoly naplója (Tejas Verdes)*. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Valdés, Hernán. *Tejas Verdes, Diario en un campo de concentración en Chile*. Szerkesztők LAIA. Barcelona: 1978,
<http://es.scribd.com/doc/53564550/Tejas-Verdes-Diario-de-un-campo-de-concentracion-en-Chile-Hernan-Valdes>
- Vila-Matas, Enrique. *Bolaño en la distancia*. Elérhető a Letras Libres internetes felületén:
<http://www.letraslibres.com/revista/libros/bolano-en-la-distancia>
- Zurita, Raúl. *Canto al amor desaparecido*. Elérhető a Palabra Virtual internetes felületén:
[http://palabravirtual.com/index.php?ir=ver_video.php&wid=217&t=Canto+a+su+amor+desaparecido+\(fragmento\)&p=Ra%FAI+Zurita&o=Ra%FAI+Zurita](http://palabravirtual.com/index.php?ir=ver_video.php&wid=217&t=Canto+a+su+amor+desaparecido+(fragmento)&p=Ra%FAI+Zurita&o=Ra%FAI+Zurita)